

MARIA WREDE

Wspomnienie o Adelajdzie Romer-Wysockiej (1925–2017)

Adelajda Anna (Ada) Romer-Wysocka (17 II 1925–20 X 2017) była najmłodszą z pięciorga dzieci Macieja Stefan Romera (1890–1955) z Antonosza w gubernii kowieńskiej, oficera Wojska Polskiego, naczelnika wydziału komunikacji Ministerstwa Poczty i Telegrafów oraz Marii z Korybut-Daszkiewiczów (1889–1953) z Wojczyzny (gubernia grodzieńska). Choć rodzinie związana z Litwą, od dzieciństwa mieszkała z rodzicami w Warszawie przy ulicy Szopena 14. Edukację początkową odebrała w domu, później uczęszczała do prywatnego Gimnazjum Żeńskiego przy ulicy Wiejskiej 5 założonego i prowadzonego przez Jadwigę Kowalczykównę oraz Jadwigę Jawurkównę¹, a następnie do X Gimnazjum i Liceum im. Królowej Jadwigi². Pierwsze dwa lata

wojny spędziła z matką i bratem Bronisławem w rodzinnym majątku Wojczyzna i w Wilnie, w 1941 roku obie z matką wróciły do Warszawy, by razem z ojcem spędzić kilka wojennych lat w Mordach, majątku Henryka Przewłockiego³ w Siedleckiem. Tam też przygotowywała się do matury na tajnych kompletach i zdała ją wiosną 1944 roku w Gimnazjum w Siedlcach. Latem obie z matką wróciły do Warszawy, ojciec ukrywał się w tym czasie w Kurozwałkach, w majątku Popielów. Po ukończeniu kursu pielęgniarskiego w Szpitalu Maltańskim, przeszkoleniu i zaprzysiężeniu jako żołnierz Armii Krajowej wzięła udział w powstaniu warszawskim. Jako sanitariuszka – podporucznik Anna – opiekowała się rannymi w punkcie sanitarnym na ulicy Kruczej, ponieważ nie zdążyła dołączyć do przydzielonej jednostki na Powązkach⁴. Po klęsce powstania trafiła do obozu jenieckiego w Sandbostel (Stalag X B)

1 Zob. *Szkoła na Wiejskiej*, [red. K. Kujawska et al.], wyd. 2 popr. i rozsz., Warszawa 2007; por. także: W. Karpowicz, I. Łapinowa, *Jawurkówna Jadwiga (1880–1944)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Kraków 1964–1965, s. 120; W. Karpowicz, *Kowalczykówna Jadwiga (1874–1944)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, Kraków 1968–1969, s. 520–521.

2 X Liceum Ogólnokształcące im. Królowej Jadwigi w Warszawie. Historia szkoły – <http://krolowka.pl/historia-szkoly/> [23.04.2018].

3 Henryk Przewłocki (1884–1946), mąż Karoliny Czapskiej (1891–1967), siostry Józefa Czapskiego (1896–1993).

4 A. Romer-Wysocka, *Rozmowa 53 lata później, z ppor. Anną rozmawiał Marek P. Prokop*, „Nowy Tygodnik. Pismo Polaków we Francji” 1997, nr 9, s. 5.

w pobliżu Bremy, w grudniu 1944 została przeniesiona do obozu dla kobiet oficerów z powstania warszawskiego – Oflag IX C Molsdorf koło Erfurtu w Turynii. Ewakuacja obozu w kwietniu 1945 roku na zachód (do Düsseldorfu), do powojennej amerykańskiej strefy okupacyjnej, pozwoliła na wybór przyszłości. Po demobilizacji, oddzielona od bliskich, w poszukiwaniu kontaktu z kuzynami w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie wyruszyła do Belgii. W Brukseli przez ponad rok pracowała jako pomoc domowa, ukończyła także kurs kosmetyczny, w 1946 roku dotarła do Genewy, do ciotki Jadwigi Romerówny⁵. W Szwajcarii ukończyła państwowy kurs techników-asystentów radiologicznych, po którym na trzy lata znalazła zatrudnienie w Clinique générale de Genève. Pracując zawodowo pomagała ciotce w jej pracach związanych z działalnością w organizacjach międzynarodowych. Po śmierci ciotki w 1956 roku, objęta przez rząd Szwajcarii nakazem opuszczenia kraju, starała się bezskutecznie o wizę do USA. W tym okresie wielkie znaczenie miało dla niej wsparcie ze strony poznanej w uzdrowisku szanowanej genewskiej rodziny Vernetów⁶, przyjaźń z nimi

5 Jadwiga Zofia Romer (1897–1956), młodsza siostra Bronisława, Tadeusza i Macieja Romerów (ojca Adelajdy), pracowniczką Sekretariatu Ligi Narodów, sekretarz generalny Centrum Informacji Katolickich Organizacji Międzynarodowych w Genewie, por. H. Korczyk, *Romer Jadwiga Zofia (1897–1956)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, Wrocław 1988–1989, s. 647; por. Internetowy Polski Słownik Biograficzny – <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jadwiga-zofia-romer> [dostęp: 23.04.2018].

6 Kontakty z Vernetami okazały się ważne także dla kuzyna Ady Wysockiej-Romer, Józefa Czapskiego i paryskiej „Kultury”. Genewscy malarze Thierry Vernet (1927–1993) i jego żona Floristella Stephani-Vernet (1930–2007) należeli do grupy przyjaciół Czapskiego. Por. Muzeum Narodowe w Krakowie. Józef Czapski. Dokumenty osobiste. Fotografia białą-czarną przedstawiająca Floristellę Vernet z wroną na ramieniu. Październik, rok 1970. MNK VIII-rkps.2419/19 – <http://katalog.muzeum.krakow>.

przetrwiała wiele lat. W okresie 1954–1955 odbyła kurs asystentów-techników elektroencefalografii w paryskim szpitalu Salpêtrière w pracowni profesora Antoine’a Rémonda (1917–1998). Świetne referencje z genewskich klinik ułatwiły jej uzyskanie zatrudnienia w organizowanej, nowatorskiej pracowni encefalograficznej Centre d’Exploration, prowadzonej od 1956 roku przez doktora Rolanda Delarue. Współpraca z zespołem lekarzy prowadzących badania trwała następnych 35 lat. Doceniano jej głębokie zaangażowanie i szczególną umiejętność pracy z pacjentami. Zawiązane w szpitalu przyjaźnie nie tylko ułatwiły odnalezienie się w pierwszych latach Paryżu, trwały także po odejściu na emeryturę w połowie lat osiemdziesiątych XX wieku. Po przeprowadzce z Genewy do Paryża znalazła długoletnią przyjaźń i oparcie w rodzinie ambasadora Kajetana Morawskiego (1892–1973) i jego żony Marii Turno (1893–1971), a także ich sąsiada, malarza Adolfa (Abrama) Milicha (1884–1964).

W 1964 roku wyszła za mąż za architekta, Henryka Wysockiego. W 1965 roku urodził się ich syn Paweł, świetny fotograf-reporter, założyciel dwóch agencji fotograficznych w Paryżu, ojciec trojga ukochanych wnuków: Hieronima, Mikołaja i Klary⁷.

pl/pl/work/MNK-VIII-rkps241919-J%C3%B3zef-Czapski-Dokumenty-osobiste-Fo [23.04.2018]; Th. Vernet, «*Note sur Joseph Czapski à l'intention des Genevois*» et «*Note sur les Genevois à l'intention de Joseph Czapski*», *préface au Catalogue de l'Exposition de la Galerie Motte*, Genève 1971; *Archiwum Józefa i Marii Czapskich z Maisons-Laffitte*, z inventaryzował, wstęp i indeks przygotował J. Nowak przy współpr. J. Pezdy, Kraków 2008; Biblioteka Narodowa. Katalogi. Inwentarz Instytutu Literackiego Kultura – <http://www.bn.org.pl/katalogi/inwentarz-institutu-literackiego-kultura> [23.04.2018]; zob. także: *Przewodnik po zasobie Archiwum Instytutu Literackiego Kultura*, oprac. M. Wrede, Warszawa 2018.

7 Paweł Maria Wysocki zmarł w 2015 roku, oboje z matką Adelajdą pochowani są w Grables koło Montpellier.

*

Po raz pierwszy po wojnie odwiedziła Polskę w 1976 roku i tu dowiedziała się, że rodzinne archiwum z Antonosza, wbrew przekonaniu wszystkich znających losy popowstaniowej Warszawy, jednak ocalało i znajduje się w zbiorach Biblioteki Narodowej⁸. Kontakt listowny z autorkami drukowanego katalogu⁹ zachęcił ją do zapoznania się bliżej z tymi papierami w czasie następnej wizyty w kraju. Pisała o tym sama:

W 1978 roku miał miejsce mój drugi wyjazd do Polski, tym razem w celu poznania obu pań Barbary Smoleńskiej i Danuty Kamolowej, oraz zaznajomienia się z archiwum. Przyjęcie mnie przez wszystkich w Zakładzie Rękopisów było nadzwyczaj sympatyczne i przyjacielskie [...] Miesiąc spędzony w Zakładzie Rękopisów i „spotkanie” z Pradziadami wspominam jako jedną z miłych chwil mego życia¹⁰.

Od tego momentu datuje się nasza znajomość, która przerodziła się w wieloletnią, serdeczną przyjaźń. Z naszej strony mogliśmy oferować nie tylko fachową opiekę nad Archiwum Romerów, także głębokie zainteresowanie dziejami tej wyjątkowej rodziny „wyczytanymi z papierów” i wysłuchanymi z długich rozmów z jej przedstawicielami odwiedzającymi Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej. Decyzja o przekazaniu Archiwum Romerów jako formalnego

daru dla Biblioteki Narodowej zapadła już w 1978 roku. Ustalenia podjęto w Paryżu, w czasie spotkania pani Ady ze stryjczynym bratem Tadeuszem, przy pożegnalnej wizycie obojga małżonków Romerów przed wyjazdem Kanady.

Do podpisania formalnego aktu darowizny doszło w czasie specjalnej uroczystości w Bibliotece Narodowej 6 listopada 2007 roku¹¹. W marcu 2012 roku – na wniosek dyrektora Biblioteki Narodowej Tomasza Makowskiego – Adelajda Romer-Wysocka została odznaczona w Ambasadzie Polskiej w Paryżu przez ministra kultury i dziedzictwa narodowego Bogdana Zdrojewskiego srebrnym medalem Zasłużony Kulturze – Gloria Artis¹².

Główny, podstawowy zręb Archiwum Romerów z Antonosza zawiera materiały związane z linią Michała Józefa Römera (1778–1853) i jego żony Racheli de Raës (1783–1855), sięgające od połowy XVI wieku do najnowszych, z końca lat 90. XX wieku¹³. Są to akta prawno-majątkowe i gospodarcze oraz dokumenty osobiste i rodzinne oraz najciekawsze – pamiętniki, dzienniki i bardzo obszerna korespondencja. Najciekawsze wydają się dzienniki i korespondencja rodzinna wymieniana z zesłanym w 1830 roku do Woroneża Michałem Józefem, następnie z kolejnymi, zesłanymi w 1838 roku do Wołogdy

8 D. Kamolowa, *Wędrówka po archiwum rodzinnych Romerów z Litwy*, w: *Ta pamięć w nas tkwi... Rody Rzeczypospolitej Wielu Narodów w kręgu tradycji i współczesności*, red. I. Goral, A. Gil, J. Kłoczowski, Lublin 2008, s. 137–149.

9 Archiwum Romerów z Antonoszy, sygn. BN 8501–8786, *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*, t. 10, *Rękopisy 8301–9000: archiwa rodzinne Fredrów i Romerów, zbiory dawnej Biblioteki Ordynacji Krasieńskich oraz inne rękopisy XIX–XX wieku*, pod red. D. Kamolowej i B. Smoleńskiej, Warszawa 1972.

10 A. Romer-Wysocka, „Jeżeli wspominam o moich przodkach...” – historia rodzinnych poszukiwań, w: *Ta pamięć w nas tkwi...*, s. 35.

11 *Archiwum Romerów подарowane Bibliotece Narodowej*, „Sprawozdanie Biblioteki Narodowej za rok 2007”, s. 32 – <http://www.bn.org.pl/download/document/1234173454.pdf> [23.04.2018]. W uroczystości brał udział m.in. ambasador Republiki Litewskiej w Warszawie Egidijus Meilūnas oraz wiceminister kultury i dziedzictwa narodowego Tomasz Merta.

12 Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego – M. Brzeziński, *Polsko-francuska umowa o koprodukcji filmowej podpisana* – <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/polsko-francuska-umowa-o-koprodukcji-filmowej-podpisana-2783.php> [23.04.2018].

13 D. Kamolowa, *Romer (Römer) Michał Józef (1778–1853)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, Wrocław 1976, s. 652–653.

synami Michała Józefa – Edwardem Janem (1806–1878), Sewerynem¹⁴ i ich szwagrem Medardem Kończą. W archiwum znajdują się także rysunki i fotografie pozwalające bliżej poznać członków tej zasłużonej polsko-litewskiej rodziny.

Papiery te stały się zaczątkiem obszernego zbioru, liczącego dziś ponad 600 jednostek rękopiśmiennych. Pani Ada stała się propagatorką idei zgromadzenia archiwów znajdujących się w posiadaniu członków rodu w Bibliotece Narodowej. Zbiory wzbogaciły się o archiwum linii Romerów z Cytowian przekazane przez Andrzeja Tadeusza Romera (rocznik 1921), w którym niewątpliwie najcenniejsze są dziesięciotomowe dzienniki Eugeniusza Ignacego Romera (1871–1943)¹⁵ oraz korespondencja rodzinna jego i jego żony Zofii z Dembowskich (1885–1992)¹⁶, cenionej malarki¹⁷. W ostatnich latach zbiór pamięt-

ników wzbogacił się także o współczesne pamiętniki Andrzeja Tadeusza Romera.

W latach 1997 i 2007 Teresa Jadwiga Romer i Ada Romer-Wysocka przekazały archiwum rodzinne Wiktora Piotra Jundziłła (1790–1862), przyjaciela Mickiewicza, blisko spokrewnionego z Romerami oraz jego dzieci, przede wszystkim syna – Wiktora Jana Jundziłła (1831–1875), budowniczego szwajcarskich kolei¹⁸. Z tym darem łączy się obszerny fragment archiwum Tadeusza Ludwika Romera (1894–1978), wybitnego dyplomaty, ambasadora w Japonii a następnie w Związku Radzieckim, ministra spraw zagranicznych (1943–1944) w rządzie Stanisława Mikołajczyka w Londynie, stryja Ady Romer-Wysockiej, który przekazały córki Teresa i Ita (Elżbieta Maria) Romer z Kanady¹⁹.

Zbiory bardzo szybko stały się celem odwiedzin badaczy z kraju, z Litwy, z Francji; rodzinny charakter materiałów połączył krąg osób zainteresowanych Romerami serdecznymi więzami sympatii i przyjaźni. Zainteresowanie z naszej strony zaowocowało, oprócz podstawowego katalogu archiwum i pomocy w kwerendach

Pięknych im. M. K. Czurlionisa) w Kownie, Lietuvos nacionalinis muziejus (Litewskie Muzeum Narodowe) w Wilnie, Musée des beaux-arts de Granby, Quebec.

18 A. Grzebieluch, *Archiwum rodziny Jundziłłów w zbiorach Zakładu Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie*, w: *Ta pamięć w nas tkwi...*, s. 151–154.

19 M. Paszkiewicz, *Romer Tadeusz Ludwik (1894–1978)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, Wrocław 1976, s. 656–658. Por. T. L. Romer, *Listy do żony Zofii z Wańkowiczów (1942–1944)*, wstęp, wybór i oprac. B. Szubtarska, tłum. z franc. I. Goral, Warszawa 2011; podstawą edycji była korespondencja Tadeusza Romera z żoną Zofią z Wańkowiczów, 6 I 1942 – 7 VIII 1944, sygnatura BN rps. akc. 17807 – <http://pther.net/PDF/Pamietniki/18%20Tadeusz%20Ludwik%20Romer%20Listy%20do%20%20C5%BCony%20Zofii%20z%20Wa%20C5%84kowicz%20C3%B3w%20%281942-1944%29.pdf> [24.04.2018].

14 Por. S. Römer, *Wspomnienia spisane w 1863 roku*, wstęp i przypisy T. Bairašauskaitė, Warszawa 2017.

15 Sz. Rudnicki, *Romer Eugeniusz Ignacy (1871–1943)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, Wrocław 1976, s. 645–646; por. Internetowy Polski Słownik Biograficzny – <http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/eugeniusz-ignacymateusz-hieronim-romer> [23.04.2018]; por. E. Romer, *Dziennik*, [t.] 1, 1914–1918; [t.] 2, 1919–1923, [tłum. wierszy R. Jodzis], Warszawa 1995; idem, *Livonijos ir Lietuvos Römerių giminės istorija = Monografia rodu Römerów na Inflantach i Litwie*, [parengė J. Širkaitė; iš lenkų kalbos vertė T. Bairašauskaitė, J. Širkaitė], Vilnius 2009; idem, *Z dziejów Polaków na Litwie: wspomnienia 1871–1939*, red. M. Rodowicz [M. P. Prokop], Warszawa 2014.

16 W. Chrzęszczewski, *Romerowa (Dembowska Romerowa) z Dembowskich Zofia*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, Wrocław 1976, s. 663–664; por. J. Širkaitė, *Dailininkė Sofija Romerienė (Zofia Romer, 1885–1972)*, Vilnius 2005, eadem, *Zofia Dembowska Romerowa: życie i dzieło*, „Lithuania” 2007, nr 1/2 (49/50), s. 104–115.

17 Dzieła malarskie członków rodziny Romerów znajdują się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, Nacionalinis M. K. Čiurlionis dailės muziejus (Narodowe Muzeum Sztuk

publikacjami materiałów ze zbiorów²⁰, a także udziałem w konferencji w Lublinie w listopadzie 2007 roku²¹.

*

Państwo Ada i Henryk Wysocky byli członkami Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu, które zarządza Biblioteką Polską. Gdy w 1992 roku Biblioteka Narodowa zaangażowała się w wieloletnią współpracę z Biblioteką Polską w Paryżu, Ada Wysocka-Romer włączyła się jako wolontariuszka w najważniejsze prace nad uporządkowaniem i inwentaryzacją zbioru archiwalnego, pomagała przy najbardziej żmudnych zajęciach, doskonale rozumiała i uznawała sens naszych działań. Przez wiele lat dom państwa Wysockich w XV dzielnicy Paryża, był otwarty dla wszystkich osób zaangażowanych w pomoc Bibliotece Polskiej, niezależnie od tego, czy przyjeżdżaliśmy z Warszawy czy z Krakowa. Mogliśmy zawsze liczyć na wszechstronną pomoc, miłe przyjęcie i długą, ciekawą rozmowę. Pani Ada była aktywną czytelniczką nie tylko książek, także prasy krajowej, śledziła doniesienia radiowe i telewizyjne, ostatnio także portale internetowe. Interesowały ją wszystkie sprawy związane z bieżącą polityką, kulturą i sztuką, oboje państwo Wysocky byli zorientowani w aktualnościach kulturalnych Paryża, doradzali nam chętnie miejsca czy

20 *Nie ustawajmy więc w ochocie pisanie.... Z listów i dzienników trzech pokoleń*, wybór, oprac. i wstęp D. Kamolowa, Warszawa 1992; *Pasmo czynności ciągiem lat idące...*, wybór, oprac. i wstęp A. i A. Rosnerowie, epilog A. Romer, Warszawa 1992; E. J. Römer, *Wyprawa do wód z Litwy do Normandii: kartki z dziennika 6 czerwca – 16 listopada 1861*, oprac. i wpraw. D. Kamolowa, Warszawa 2006.

21 „Skąd nasz ród...” *Związki rodowe kwardratu Białoruś – Litwa – Polska – Ukraina a miejsce ich następców w świecie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej pod auspicjami UNESCO, Lublin 8–9 listopada 2007.

wystawy do odwiedzenia. Szczerze przejęci działalnością Biblioteki Polskiej i współpracą z Polską Akademią Umiejętności, sekundowali także z zaangażowaniem pracom Biblioteki Narodowej w Instytucie Literackim „Kultura”.

*

Zainteresowania społeczne Ady Romer-Wysockiej wykraczały poza sytuację w Polsce, ciekawiło ją także to, co dzieje się w Litwie, nie tylko ze względu na grono żyjących tam krewnych i przyjaciół, niezależnie od polskiego patriotyzmu uważała także Litwę za swój kraj rodzinny. W zaangażowaniu w sprawy miejscowe – francuskie, paryskie, najbliższej parafii, w zainteresowaniu polityką zarówno polską jak francuską, wyrażało się jej głębokie poczucie obywatelskiego obowiązku i patriotyzmu należnego zarówno Polsce, jak Litwie i Francji. Głęboki, mądry, obywatelski patriotyzm wyniosła niewątpliwie z domu, z arkońskiej tradycji ojca, z doświadczeń poprzednich pokoleń Romerów, o których zasadach wychowawczych mówiła na konferencji w Lublinie Beata Szubtarska:

Wpoili im przekonanie, że życie to nie tylko czerpanie przyjemności, ale przede wszystkim obowiązek narodowy, społeczny, religijny, nauczyli, że są w życiu rzeczy które są przyjemne i wygodne, ale nie są absolutnie niezbędne i nie wpływają na dalsze losy człowieka²².

Szersze zainteresowanie polityką międzynarodową wzmacniało nie tylko bliskie pokrewieństwo z Tadeuszem Romerem, także udział w pracach Jadwigi Romerówny²³

22 Ibidem, s. 122.

23 Jadwiga Romer w latach 1947–1949 pracowała w Vatican Migration Bureau w Genewie, była równocześnie członkiem zarządu Union mondiale des organisations féminines catholiques (UMOFC) i w tym charakterze podjęła inicjatywę utworzenia Centre d'information des organisations internationales catholiques, w 1950 roku została wybrana jego sekretarzem generalnym.

w Genewie. Wrażliwość społeczna, wywieudziona z rodzinnej tradycji²⁴, została wsparta edukacją w postępowej Szkole na Wiejskiej i nowoczesnym Gimnazjum im. Królowej Jadwigi, znanym szczególnie z działań społecznych, wyraziła się nie tylko w rozmowach czy lekturach, swój obywatelski obowiązek realizowała jak najbardziej konkretnie i wytrwale.

Pani Ada była osobą prawdziwie i mądrze wierzącą, oboje państwo Wysoccy aktywnie uczestniczyli w życiu parafii kościoła katolickiego Saint-Christophe de Javel. Wydarzenia w Polsce drugiej połowy lat siedemdziesiątych, rok 1980, a potem stan wojenny dały asumpt do zaangażowania się w akcję pomocy. Wspólnota parafii podjęła, zgodnie z sugestiami arcybiskupa Paryża kardynała Jean-Marie Lustigera, działalność charytatywną²⁵. Powołano Komitet Pomocy, jako parafię partnerską wybrano pallotyńską parafię św. Józefa w Radomiu²⁶. Pomocą było nie tylko wsparcie duchowe i pisanie listów, wśród parafian Saint-Christophe de Javel gromadzono leki i odżywki, zbierano pieniądze i rzeczy codziennego użytku. Ochotnicy przygotowywali i sortowali paczki, organizowali transporty, a potem jeździli z tymi transportami do Polski. Pani Ada prowadziła biuro Komitetu, tłumaczyła pisma, a także uczestniczyła w bardzo męczących wyjazdach. Nie poprzestając na działalności w ramach Komitetu, realizowała głoszoną przez kardynała Lustigera ideę łączenia ludzi organizując liczącą blisko 40 kontaktów siatkę wsparcia dla wybranych rodzin w Polsce, także w Litwie. Objęła nimi rodziny osób internowanych,

rodziny z małymi dziećmi, osoby chore, które „połączyła” z gotowymi do świadczenia pomocy rodzinami we Francji. Czuwała nad regularnością i prawidłowością kontaktów z obu stron, dzięki takiemu zaangażowaniu zainicjowane przez nią związki przetrwały się w przyjaźnie i trwały niejednokrotnie wiele lat.

*

Znaliśmy się niemal 40 lat i nie ma na tej przyjaźni rys zwątpienia czy rozczarowania. Trudno nie szanować i nie podziwiać jej obywatelskiego patriotyzmu i niedzisiejszej wrażliwości społecznej przekładającej się na zaangażowanie w pomoc potrzebującym, na co nakładała się dobroć i życzliwa uwaga świadczona każdemu, kto znalazł się w jej orbicie.

24 A. Romer-Wysocka, „Jeżeli wspominam o moich przodkach...”, s. 31–38.

25 M. Heruday-Kiełczewska, *Reakcja Francji na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce: grudzień 1981 – styczeń 1982*, Warszawa 2012, s. 95–99.

26 Jednym z animatorów tej akcji był duszpasterz parafii ks. prof. Tomasz Wierusz-Kowalski (1933–2003) – rozmowa z ks. Marianem Faleńczykiem, 20 XI 2017.